

Prof. dr hab. Remigiusz Pośpiech
Instytut Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Olhy Dzhanj
pt. *Officium rhythmicum* o św. Pawle Pierwszym Pustelniku w przedtrydenckiej tradycji
***Ordinis Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae*. Studium liturgiczno-muzykologiczne,**
Lublin 2023, ss. 358, napisanej w Instytucie Nauk o Sztuce na Wydziale
Humanistycznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Waldemara Pałęckiego MSF

Od początku obecnego stulecia w Klasztorze Ojców Paulinów na Jasnej Górze, przy pomocy prężnie działającego od roku 2001 Stowarzyszenia „Kapela Jasnogórska” oraz powołanego w 2003 r. przez władze zakonne Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, przywracane są do życia zachowane w rękopisach dzieła świadczące o bogatych tradycjach liturgiczno-muzycznych omawianego ośrodka. Organizowane są celebracje liturgiczne, koncerty i sesje naukowe, realizowane nagrania w formie płyt CD, publikowane wydawnictwa nutowe i książkowe.

Początkowo badania nad liturgiczno-muzyczną tradycją Jasnej Góry skupione były przede wszystkim na twórczości wielogłosowej, pielęgnowanej dzięki aktywnej działalności kapeli jasnogórskiej (od końca XVI do początku XX w.), głównie w odniesieniu do XVIII i XIX stulecia, które nadal są owocnie realizowane. W roku 2009 zainaugurowany został nowy projekt, którego celem jest poznanie wcześniejszego rozwoju liturgii i muzyki liturgicznej w klasztorach paulińskich (ze szczególnym uwzględnieniem Jasnej Góry), w oparciu o gruntowne przebadanie zachowanych źródeł. Głównym przedmiotem badań jest próba określenia specyfiki celebracji liturgicznych sprawowanych w klasztorach paulińskich do 1600 r. (wtedy zakon przyjął oficjalnie powszechny ryt liturgii rzymskiej), w kontekście polskiej oraz europejskiej tradycji zakonnej i diecezjalnej, szczególnie w zakresie charakterystycznego dla tego zakonu kultu maryjnego. Ważnym zadaniem pozostaje ukazanie wkładu klasztornych środowisk paulińskich dla rozwoju kultury liturgiczno-muzycznej w dawnej Polsce i na terenie Europy. Celem właściwej realizacji prowadzonego projektu podjęto szeroką współpracę z wybitnymi specjalistami z zakresu historii liturgii, historii Kościoła, mediewistyki i muzykologii z różnych ośrodków naukowych polskich i zagranicznych (przede wszystkim z krajów, w których działały klasztory paulińskie, jak Węgry, Chorwacja, Słowacja czy Niemcy). Powstał zespół badawczy, do którego weszli również ojcowie paulini zajmujący dziejami swojego zakonu, opracowuje naukowo liturgiczną i muzyczną spuściznę Zakonu Paulinów pochodzącą zarówno z okresu

średniowiecza, jak i z czasów późniejszych (po Soborze Trydenckim). Badane są nie tylko źródła zachowane w archiwum na Jasnej Górze, ale także w innych bibliotekach w Polsce oraz na Węgrzech, Chorwacji, Słowacji, Niemczech i Austrii, gdzie - jak już wspomniano - zakon posiada długą tradycję. Zachowane źródła poddawane są konsekwentnie naukowym analizom i kompleksowym opracowaniom, niektóre uprzystępniane w formie edycji (np. *Mszał Jagiellonów* z ok. 1506 r. czy także XVI-wieczny traktat liturgiczny *O Mszei Świętej opisanie* o. Mikołaja z Wilkowiecka OSPPE), zaś wyniki badań publikowane są w zainicjowanej w roku 2012 serii *Musica Claromontana - Studia* (dotychczas ukazało się 7 tomów, w tym 4 dotyczące tematyki *strictae* liturgicznej, kolejny ukaże się w bieżącym roku).

Angażując się w opisany powyżej syntetyczny projekt naukowy jesteśmy przekonani, że pochylenie się nad ciągle jeszcze nie do końca poznaną, aczkolwiek niezmiernie różnorodną i bogatą tradycją liturgiczno-muzyczną omawianego zakonu oraz gruntowne przebadanie ich zwyczajów liturgicznych oraz specyfiki rozwijanej przez nich średniowiecznej monodii (chorału gregoriańskiego), którą ojcowie paulini kultywowali przez wieki, pomoże nam jeszcze bardziej skorzystać ze skarbcza kultury duchowej naszych przodków, abyśmy mogli najpiękniejsze karty paulińskiej duchowości przekazać następnym pokoleniom. Dlatego też cieszy każda nowa inicjatywa w tym zakresie, a taką jest niewątpliwie przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Olhy Dzhany poświęcona *Officium rhythmicum* o św. Pawle Pierwszym Pustelniku w przedtrydenckiej tradycji *Ordinis Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae*, napisana pod naukowym kierunkiem znakomitego historyka liturgii ks. prof. dr. hab. Waldemara Pałęckiego. Już na początku recenzji warto podkreślić, że to istotne dla dziejów zakonu paulinów zagadnienie, dotyczy wszakże głównego ich Patrona, nie zostało dotąd całościowo opracowane, szczególnie w kontekście muzykologicznym (choć - dodajmy - doczekało się nagrania w postaci CD), co nadaje rozprawie wymiaru badań w pewnej mierze pionierskich, tym bardziej że ich wynikiem jest rzetelna synteza tej problematyki, oparta na solidnej podstawie źródłowej.

1. Tytuł, problematyka i cel rozprawy

Św. Paweł z Teb, pierwszy pustelnik chrześcijański, jest - jak wyżej wspomniałem - głównym patronem zakonu paulinów, założonego w XIII w. na Węgrzech, których w 1382 r. śląski książę Władysław Opolczyk sprowadził do Polski, przekazując im dwa lata później cudowną ikonę Matki Boskiej Częstochowskiej. Zgromadzenie to przejęło od swojego patrona nie tylko zewnętrzne symbole związane z legendą jego życia oraz ikonografią, które widoczne są w herbie zakonnym (palma, dwa lwy i kruk z chlebem), ale przede wszystkim

opartą na tradycji pustelniczej specyficzną duchowość rozwijaną w codziennym życiu klasztornej wspólnoty oraz w liturgii, w ramach której muzyka zawsze pełniła ważną, wręcz nieodzowną rolę. Pielęgnowany w szczególny sposób liturgiczno-muzyczny kult św. Pawła Pustelnika widoczny jest zarówno w przedtrydenckiej twórczości gregoriańskiej (przede wszystkim analizowane w pracy oficjum rymowane *Christus nostrae militiae*), jak i w muzyce wielogłosowej przeznaczonej dla jasnogórskiej kapeli (np. Hymn *Te Paule solitudinis decus* Józefa Elsnera). Warto podkreślić w tym miejscu nieustanną troskę zakonu paulinów o ciągłą obecność pustelniczego charyzmatu i rozwój tożsamości monastycznej, co widoczne jest szczególnie w uroczystym celebrowaniu liturgii święta patronalnego, także w wymiarze muzycznym. Fakt ten podnosi niewątpliwie znaczenie podjętego tematu, jak również wartość i naukową przydatność recenzowanej rozprawy w kontekście dalszych badań nad tą ważną problematyką.

Temat recenzowanej rozprawy sformułowany został bardzo precyzyjnie, jasno wskazując główny przedmiot badań (*Officium rhythmicum* o św. Pawle Pierwszym Pustelniku), jak i jego zakres chronologiczny (epoka przedtrydencka) oraz terytorialny (klaszatory paulińskie). Podtytuł „Studium liturgiczno-muzykologiczne” zdeterminował natomiast fakt, że główny akcent dyskursu położony został na gruntowną analizę zarówno warstwy tekstowej, jak i muzycznej, przy czym w obydwu przypadkach punkt wyjścia stanowią zachowane źródła, które Doktorantka wykorzystała w sposób niezwykle gruntowny, uwzględniając ponadto za każdym razem właściwy kontekst liturgiczny omawianego repertuaru. Takie podejście do tematu sprawia, że analizy muzykologiczne pojawiają się właściwie dopiero w rozdziale IV, stanowiąc komplementarne dopełnienie całości rozważań. Generalnie można stwierdzić, iż zawarte w rozprawie rozważania w istotny sposób poszerzają omawianą problematykę w aspekcie źródłowym, liturgicznym oraz muzykologicznym i przynoszą w efekcie oryginalną, nieobecną dotąd w literaturze naukowej syntezę omawianych zagadnień. Potrzeba badań w tym w sumie wąskim i specjalistycznym zakresie nie podlega dyskusji, dlatego też podjęcie przez Doktorantkę tej właśnie tematyki zasługuje na uznanie.

Cel rozprawy wynika bezpośrednio z wielokrotnie postulowanej w literaturze przedmiotu potrzeby (wręcz konieczności!) badań własnej tradycji liturgicznej zakonu paulińskiego, w oparciu o zachowane źródła, przede wszystkim zaś wyczerpującego, kompleksowego opracowania i omówienia specyficznego dla tego zakonu kultu maryjnego oraz kultu liturgicznego św. Pawła Pierwszego Pustelnika - głównego Patrona zakonu. W kontekście ostatniego postulatu Doktorantka podjęła próbę „ukazania od strony liturgicznej i muzycznej oficjum rymowanego o św. Pawle Pustelniku z *Antiphonale MR-8* w świetle

własnych zwyczajów paulinów do czasu Soboru Trydenckiego” (s. 59). Jak stwierdza: „Zadaniem pracy będzie ukazanie wzajemnego powiązania muzyki obecnej w liturgii z samą celebracją liturgiczną oraz miejsca muzyki w życiu duchowym paulinów na przykładzie repertuaru *officium rhythmicum* ku czci ich Patriarchy. Kluczowym tu będzie podejście zarówno do liturgii, jak i muzyki, jako do zjawiska umiejscowionego w pewnym kontekście historycznym oraz teologicznym. (...) Sięganie do korzeni liturgii Zakonu Paulińskiego ma na celu wydobyć z historii szczegółów ich własnej tradycji liturgicznej, kształtowanej od początku istnienia wspólnoty zakonnej. Służyło to bowiem utrzymaniu pustelniczej tożsamości zakonnej oraz praktykowaniu ducha św. Pawła Pierwszego Pustelnika - uznanego za Patriarchę Zakonu.” (s. 59-60).

Dla właściwej realizacji celu pracy mgr Dzhana wykorzystuje trafnie dobrane metody badawcze zaczerpnięte z zakresu badań historyczno-źródłowych, muzykologicznych (głównie odnoszących się do analizy repertuaru postgregoriańskiego), liturgicznych i teologicznych, poszerzając je o szeroko stosowaną metodę intertekstualną, hermeneutyczną oraz komparatystyczną. W znacznej mierze Doktorantka odwołuje się ponadto do metody analizy integralnej wypracowanej przez ks. Roberta Bernagiewicza dla celów badań chorału gregoriańskiego, którą modyfikuje i dostosowuje „do potrzeb sformułowanego celu badawczego tej [recenzowanej - R.P.] pracy, której podmiotem są kompozycje neogregoriańskie.” (s. 69).

2. Struktura i treść rozprawy

Rozprawa doktorska mgr Olhy Dzhany obejmuje 358 stron wydruku komputerowego formatu A4 i składa się ze spisu treści, wykazu skrótów, bogatego zestawu bibliografii, wstępu, czterech rozbudowanych rozdziałów, zakończenia oraz angielskojęzycznego streszczenia. Poszczególne rozdziały posiadają zwięzłe i nośne treściowo wprowadzenia, a także końcowe podsumowania. Przedstawiony podział pracy jest uzasadniony zarówno od strony merytorycznej, jak i metodologicznej. Poszczególne rozdziały wzajemnie się dopełniają, co pozwoliło Doktorantce w sposób logiczny i wyczerpujący przedstawić problematykę zakresloną tematem recenzowanej rozprawy.

Rozpoczynając pracę *Wstęp* (s. 51-70) zawiera wszystkie wymagane od strony metodologii pracy naukowej podstawowe elementy. Po ogólnej prezentacji formy *officium rhythmicum* ku czci św. Pawła Pierwszego Pustelnika i historii zakonu (opartej na duchowości, prawodawstwie i liturgii), Doktorantka uzasadnia wybór tematu oraz jasno formułuje cel pracy, wraz z pytaniami szczegółowymi. Następnie charakteryzuje dotychczasowy stan badań

w omawianym zakresie oraz najważniejsze źródła stanowiące punkt wyjścia dla podjętych badań i analiz, a także wykorzystane metody badawcze. Na koniec zwięźle przedstawia strukturę rozprawy.

Zadaniem rozdziału I (*Miejsce i znaczenie muzyki podczas celebracji Officium Divinum w Zakonie Paulinów do Soboru Trydenckiego*, s. 71-125) jest - jak czytamy we wstępie do rozprawy - „próba umiejscowienia muzyki w tradycji liturgicznej Zakonu Paulińskiego na podstawie prawodawstwa zakonnego oraz pism ascetycznych samych mnichów, wyjaśniających niektóre tradycje zakonne w świetle ich duchowości”, jak również odpowiedzi na pytanie: „czy można traktować pauliński śpiew *Officium Divinum* jako szczególnego rodzaju dyscyplinę monastyczną, której skutkiem jest modlitwa kontemplacyjna i znajdująca w niej swój wyraz ‘pobożność’ mnisza” (s. 69). Doktorantka omawia te zagadnienia w świetle prawodawstwa zakonnego (reguła i konstytucje), piśmiennictwa wybitnych przedstawicieli zakonu paulinów (m.in. dzieła ascetyczne, homiletyczne i prawnicze o. Tomasza z Szombathelyi, o. Grzegorza Gyöngyösi’ego, o. Jana Zalonkemena), wreszcie w odniesieniu do sprawowanego na co dzień *Officium Divinum*, jako modlitwy całej wspólnoty odzwierciedlającej jej pustelniczo-kontemplacyjny charyzmat. Z punktu widzenia muzykologicznego interesujące są rozważania końcowej części rozdziału dotyczące dyscypliny *modus cantandi* w zakonie paulinów (s. 110-123), z odniesieniami do średniowiecznych traktatów tradycji Johannisa Hollandriniego (w zakresie *musica plana* i *musica mensuralis*). W podsumowaniu rozdziału Doktorantka podkreśla, że śpiew (dodajmy: śpiew „rozumny” będący wyrazem paulińskiej *unitas*) od samego początku był niezwykle istotnym „elementem przedtrydenckiej paulińskiej proklamacji tekstów liturgicznych”, który służył jako „środek do budowania jedności i jednolitości na wszystkich płaszczyznach życia zakonnego, na fundamencie idei pustelniczej Zakonu” (s. 124).

W rozdziale II (*Geneza Officium rhythmicum o św. Pawle Pierwszym pustelniku w świetle zachowanych źródeł paulińskiej tradycji*, s. 126-) mgr Dzhana szczegółowo przedstawia genezę omawianego oficjum na fundamencie zachowanych źródeł liturgiczno-muzycznych (XIV- i XV-wieczne brewiarze paulińskie oraz *Antiphonale MR-8* z Zagrzebia). Omówiony został tu także liturgiczny kult św. Pawła Pustelnika w tradycji paulińskiej oraz związane z nim formularze liturgiczne (formularz *dies natalis* - przeznaczony na święto patronalne zakonu obchodzone 10 stycznia oraz formularz *translatio* - przeznaczony na święto przeniesienia relikwii Patrona obchodzone 13 listopada), a także źródła hagiograficzne (na czele z *Vita Pauli* św. Hieronima). Swoistym dopełnieniem zawartych w tym rozdziale

treści są rozważania terminologiczne dotyczące pojęć „historia” oraz „oficjum rymowane” (także *officium rhythmicum*).

O ile omówione wyżej syntetycznie rozdziały posiadały charakter dyskursu historyczno-źródłowego, opartego w głównej mierze na umiejętnie wykorzystanej literaturze przedmiotu, o tyle kolejne części pracy przyjmują formę bardziej analityczną, w której podejmowane są próby prezentacji wyników badań własnych. Analizie poddano najpierw warstwę tekstową omawianego formularza (rozdział III: *Teksty Officium rhythmicum o św. Pawle Pierwszym Pustelniku w paulińskiej praktyce liturgicznej*, s. 179-262). Niezwykle wnikliwie Doktorantka opisuje najpierw celebrację oficjum z wyszczególnieniem poszczególnych godzin kanonicznych (od *Matutinum* po *Completorium*). Cenne są tu podawane konsekwentnie tłumaczenia poszczególnych elementów modlitwy brewiarzowej, oraz zwięzłe komentarze teologiczne przekazywanych treści. Podjęty został również wątek znaczenia omawianych tekstów w kontekście homiletycznym oraz w odniesieniu do *Lectio Divina*. Generalnie - jak stwierdza Autorka - wątki treściowe omawianego oficjum paulińskiego, „ubarwione toposami literackimi, bogatymi w średniowieczne symbole”, nawiązują „do tradycji monastycznej i pozwalają na pogłębioną medytację treści *Vita Pauli* w czasie celebracji *Officium Divinum*” (s. 259). Istotne jest także stwierdzenie, że „celebracja świątecznego dnia liturgicznego w dniu świąt św. Pawła Pierwszego Pustelnika przy użyciu poetyckich tekstów *officium rhythmicum* stawała się dla mnichów szczególnym przeżywaniem Tajemnicy Paschalnej, aktualizowanej przy pomocy treści *Vita Pauli*, uwypuklonej przez teksty *proprium*” (s. 262).

Z punktu widzenia muzykologicznego najbardziej interesujący jest niewątpliwie ostatni rozdział pracy, który wnosi cenny wkład do badań dotyczących zakonnej tradycji muzycznej, szczególnie zaś dla poznania jej rozwoju i specyfiki w dziejach *Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae* (*Analiza muzyczna paulińskich kompozycji Historia de Sancto Paulo Primo Eremita z Antiphonale MR-8*, s. 263-345). Doktorantka, wychodząc od dotychczasowych badań w tym zakresie (głównie Jakuba Kubieńca i muzykologów węgierskich), poszerza perspektywę badawczą dokonując szczegółowej analizy muzykologicznej wszystkich melodii liturgicznego oficjum ku czci głównego Patrona zakonu paulinów utrwalonych w antyfonarzu z Zagrzebia. Doktorantka słusznie zakłada, że „neogregoriański repertuar *officium rhythmicum* ku czci św. Pawła Pierwszego Pustelnika w paulińskiej praktyce liturgiczno-muzycznej wydaje się spełniać szczególną rolę (...) wzorcowej formy celebracji zakonnego *Officium Divinum*”. Dodaje ponadto, że „w paulińskiej praktyce muzycznej także w czasie sprawowania *Officium Divinum* w dniu święta

Patriarchy Zakonu miały być przestrzegane zasady *modus cantandi*, którego strzeżono jako ważnego elementu tak przedrydenckiej tradycji zakonu, jak i jego pustelniczego charyzmatu” (s. 263). Warto w tym miejscu podkreślić, że mgr Dzhana zdradza tu nie tylko gruntowną znajomość omawianych źródeł o proveniencji paulińskiej, ale także dobre opanowanie naukowego warsztatu muzykologicznego w zakresie choralistyki, co potwierdzają między innymi trafnie dobrane (także starannie wykonane) przykłady nutowe. Po ogólnej charakterystyce cech kompozycji neogregoriańskich obecnych w badanym repertuarze szczegółowej analizie poddane zostają najpierw poszczególne antyfony psalmodii kolejnych godzin, występujące w różnych, konsekwentnie uporządkowanych modusach (od I do VIII), następnie responsoria (z podziałem na respons, werset i doksologię), na koniec zaś hymny (godzin większych i mniejszych). W końcowej części rozdziału Autorka charakteryzuje syntetycznie materiał muzyczny oficjum ku czci św. Pawła Pustelnika, zwracając uwagę na środki kompozycyjne (centonizacja i melodie typiczne), powiązania repertuarowe z innymi kompozycjami rymowanymi liturgii paulińskiej, wpływ innych form monodii neogregoriańskiej (głównie tropów i sekwencji) oraz oddziaływanie tradycji lokalnych. Wyraźny niedosyt budzi brak szerszego wykorzystania badań komparatystycznych, z czego Doktorantka zdaje sobie sprawę, wskazując na potrzebę dalszych badań w tym zakresie (zob. s. 340-341, 345, 355-356).

W wieńczącym całość rozważań zakończeniu mgr Dzhana dokonuje syntetycznego podsumowania najważniejszych wyników uzyskanych w toku przeprowadzonych badań i analiz. Jednym z podstawowych jest stwierdzenie, że „dla mnichów *Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae* rymowany repertuar *historia de Sancto Paulo Primo Eremita*, który stał się jednocześnie dziełem sztuki, był przede wszystkim środkiem uwznioślenia ich modlitwy ku czci Ojca i Patriarchy Zakonu” (s. 349). Ponadto „głębokie zakorzenienie *historia de Sancto Paulo Eremita* w liturgii *Ordo Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae* czyni z niej nie tylko piękne dzieło muzyczno-literackie, ale także źródło, z którego mnisi św. Pawła czerpali siły do wytrwałości w pustelniczym posłannictwie Zakonu” (s. 355).

3. Dobór źródeł i bibliografia

Zamieszczony na początku recenzowanej pracy zestaw bibliograficzny (s. 16-50) liczy ponad 500 pozycji. Warto tu podkreślić przede wszystkim fakt, że mgr O. Dzhana oparła swoje rozważania i analizy o szeroką bazę źródłową (ponad 100 jednostek), na którą składają się: źródła rękopiśmienne, starodruki (w tym księgi liturgiczne oraz księgi prawne i ascetyczne tradycji paulińskiej), druki współczesne (m.in. księgi liturgiczne i repertoria

średniowiecznych śpiewów), pisma ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich oraz nagrania CD. Wykaz źródeł wzbudza kilka drobnych wątpliwości i wymaga, moim zdaniem, doprecyzowania. Przede wszystkim zabrakło konsekwentnego i dokładnego podawania sigli bibliotecznych (a tym samym miejsc ich aktualnego przechowywania) przy wymienionych rękopisach oraz starodrukach. O ile w przypadku ich współczesnych edycji może to być to zrozumiałe (choć dodatkowe wskazania miejsca przechowywania również mogą być przydatne), to w pozostałych wypadkach informacja taka, zważywszy unikatowość wykorzystywanych źródeł, wydaje się być konieczna. Dodajmy, że nawet te podawane wskazania są niepełne (np. Metropolitanska Knjiznica), niekonsekwentne (raz „Biblioteka oo. Paulinów, Jasna Góra”, innym razem „AJG”, a jeszcze innym podana jest sama sygnatura), a nawet z błędami (np. Stiftbibliothek [!] OSB, Oester National Bibliothek). Wątpliwości wzbudza ponadto zasadność przyporządkowania niektórych pozycji do poszczególnych grup. Przykładowo, dwie ostatnie pozycje umieszczone w starodrukach (pkt. 2) - w części „c. Pozostałe druki” wydane zostały w XIX w. (w 1837 r.), natomiast w tak samo zatytułowanej części, znajdującej się jednak w punkcie „3. Druki współczesne” znajdujemy edycję XVII-wieczną (z roku 1634) oraz jedną publikację pochodzącą z wieku XIX (1866 r.). Dyskusyjne jest ponadto umieszczenie pośród druków współczesnych edycji rękopiśmiennych traktatów z tradycji Johannisa Hollandriniego, tym bardziej, że współczesne edycje *Antyfonarza Kieleckiego* czy *Mszału Jagiellonów* znajdujemy pośród źródeł rękopiśmiennych, zaś również współczesne wydania liturgicznych ksiąg ostrzyhomskich (breviarz, mszał, agenda i psalterz) w części starodruków. Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby wyróżnienie dodatkowej części: „Edycje źródłowe”, wśród których można by wymienić współczesne wydania (faksymilowe, fototypiczne bądź w formie edycji źródłowo-krytycznych) ksiąg liturgicznych, traktatów muzycznych czy dekretów i konstytucji zakonnych (rękopiśmiennych i drukowanych). Trudno bowiem przyjąć, że - przykładowo - wydanie fototypiczne *Mszału Jagiellonów* (wydanego pod moją redakcją) jest źródłem rękopiśmiennym (takim jest natomiast zachowany w Bibliotece na Jasnej Górze oryginalny egzemplarz mszału). Z innych, drobniejszych już potknięć można wskazać na nie do końca zasadne (omyłkowe?) zamieszczenie praktycznego wydania *Liber usualis* wśród ksiąg liturgicznych (s. 19), dzieł Arystotelesa w dziale „Pisma ojców Kościoła i pisarzy chrześcijańskich” (s. 21) czy artykułu Jakuba Kubieńca o liturgii paulińskiej w średniowieczu pośród nagrań CD (s. 23).

Większych wątpliwości nie budzi natomiast literatura przedmiotu, również wyczerpująca, w tym także różnojęzyczna (w języku angielskim, francuskim, niemieckim, włoskim i węgierskim), licząca w sumie prawie 400 pozycji, podzielona na „Opracowania”

oraz „Literaturę pomocniczą” (można tu jedynie wskazać na tzw. literówkę w dacie wydania pracy P. Podejki o kapeli jasnogórskiej: 1997 zamiast 1977 - s. 26). Pomimo prawie kompletnego wykorzystania dostępnej literatury przedmiotu, celem uzyskania pełniejszego jeszcze obrazu całości rozważań, uwzględniając przy tym na wskazywane już w literaturze związki klasztoru jasnogórskiego z diecezją wrocławską, zestaw ten warto poszerzyć o opracowania dotyczące oficjów rymowanych ku czci św. Jadwigi Śląskiej autorstwa Karoliny Bukowieckiej-Banach (rozprawa doktorska napisana na UKSW pod kierunkiem ks. prof. J. Pikulika oraz artykuł: *Oficja rymowane o św. Jadwidze w polskich rękopisach średniowiecznych*, w: *Kultura muzyczna na Śląsku*, red. M. Bieda, H. Bias, Katowice 2011) oraz Ewy Bielińskiej-Galas (*Śpiewy o św. Jadwidze w polskich średniowiecznych rękopisach liturgiczno-muzycznych*, w: *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. Wyrwa, Poznań 2004). Już po sporządzeniu recenzji, ale jeszcze przed jej wysłaniem, otrzymałem tekst nowego artykułu Fryderyka Rozena na temat kalendarza *Breviarium fratrum eremitarum sancti Pauli primi eremitaе* (IBP 5825), który podaję tytułem uzupełnienia, zachęcając Doktorantkę do zapoznania się z tym ciekawym opracowaniem (*Calendar of the first edition of the Breviarium fratrum eremitarum Sancti Pauli Primi Eremitae (IBP 5825): description and edition*, „Polish Libraries” 2023, vol. 11).

Całość rozważań jest należycie udokumentowana, co potwierdzają poprawnie sporządzone obfite odniesienia i przypisy (numerowane kolejno przez całą pracę – w sumie jest ich 1783!). Należy tu jednak zauważyć nadmierną skłonność Doktorantki to wstawiania przypisów, często po każdym zdaniu, a nawet po kilka w jednym zdaniu. Jest to niewątpliwie wyrazem naukowej wnikliwości, co zasługuje na pochwałę, tym niemniej wydaje się, że w wielu przypadkach przypisy można znacznie ograniczyć, szczególnie w tych miejscach, gdy cytowana jest kilkakrotnie po kolei ta sama pozycja, nawet z tymi samymi stronami, na przestrzeni od jednego do kilku zdań (nie podaję konkretnych stron, gdyż jest ich zbyt wiele, przez co są stosunkowo łatwe do wychwycenia).

W tym miejscu chciałbym się odnieść jeszcze do wykazu skrótów (s. 12-15), który zasadniczo sporządzony został prawidłowo. Doktorantka część skrótów stosuje zgodnie z powszechnie przyjętym *Wykazem skrótów* stosowanym w *Encyklopedii katolickiej KUL*. Konieczna jest tu jedynie mała korekta w odniesieniu do skrótu nowego wydania encyklopedii muzycznej Grovea (powinno być: NGrove) oraz *Monumenta Monodica Medii Aevi* (powinno być: MMAAe). Większość skrótów powstała specjalnie na użytek rozprawy. Jest to, rzecz jasna, właściwe podejście metodologiczne, należy jednak pamiętać, żeby nie

tworzyć skrótów, które są już stosowane do innych pozycji (np. DC - dla „La documentation catholique”, RDO - dla „Revue de l’Orient” czy VP - dla „Vivre et penser”). Sytuacja taka występuje również w odniesieniu do serii jasnogórskiej, określonej skrótem MC (skrót stosowany dla „Mount Carmel”), podczas gdy w literaturze przyjął się już skrót MCl, w przypadku serii książkowej dookreślony dodatkowo nazwą „Studia” (MCl-Studia). Warto ponadto zastosować skróty dla serii „Studia Claromontana” (StCl) oraz periodyku „Liturgia Sacra” (LitS). Powyższe uwagi mają w sumie jedynie charakter uwag redakcyjnych, warto je jednak uwzględnić przy ewentualnym druku rozprawy, do czego zachęcam (oczywiście po uwzględnieniu wszystkich uwag recenzentów). Mamy bowiem, jak już wspomniałem, do czynienia z rozprawą rzetelną i wartościową, o bardzo pożądanej - dla poznania tradycji liturgiczno-muzycznej zakonu paulinów - tematyce.

4. Ocena merytoryczna i formalna rozprawy

Pozytywnie należy ocenić stronę merytoryczną i formalną opracowania. Praca napisana została zrozumiałym i poprawnym stylistycznie językiem odzwierciedlającym bardzo dobre opanowanie oraz rzetelność warsztatu naukowego. Jedynie w kilku miejscach zauważono zdania stylistycznie niezgrabne lub niezrozumiałe. Można tu wskazać, przykładowo, następujące sformułowania:

- „Znanych na ten czas opracowania naukowe dotyczące tematyki *officium rhythmicum* nie podejmuje jej w integralnym podejściu do tradycji zakonnej, w której takie dzieło zaistniało oraz funkcjonowało.” (s. 67);
- „Zwyczaj liturgiczne tej wspólnoty kształtowały się wraz z rozwojem.” (s. 71);
- „Liturgiczny zaś kontekst, wynikający z użycia tego terminu [*historia* - R.P.] wskazuje na to, że w praktyce liturgicznej zakonu paulinów określano tak konkretne, często używane zarówno ‘zestaw’ repertuarowy formularze brewiarzowe *commune sanctorum*, jak i konkretnych *proprium* ku czci świętych.” (s. 176).

W sumie pracę czyta się dobrze, a co ważniejsze, z dużym zainteresowaniem. Autorka formułuje wnioski zasadniczo precyzyjnie i poprawnie, natomiast zrealizowanie podjętego celu rozprawy przekonywująco udowadnia w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów oraz w omówionym wyżej *Zakończeniu*. Warto podkreślić przede wszystkim fakt, że mgr Dzhana zdołała przebadать wszystkie najważniejsze zachowane źródła z okresu przedtrydenckiego zawierające teksty (w przypadku antyfonarza z Zagrzebia także melodie) *officium rhythmicum* o św. Pawle Pierwszym Pustelniku, ukazując jego genezę, znaczenie i

funkcjonowanie w tradycji liturgicznej zakonu paulińskiego, poddając go zarazem wszechstronnym analizom warstwy tekstowej i muzycznej.

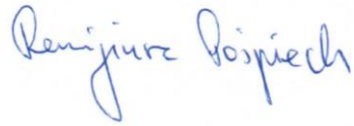
Pozytywną ocenę należy przyznać również stronie graficznej pracy, zredagowanej przejrzysto i estetycznie. Dotyczy to przede wszystkim starannie sporządzonych przykładów muzycznych, ale także redakcji formalnej tekstu, choć wymaga on jeszcze bardziej wnikliwej korekty (głównie w zakresie stylistyki). Problemem utrudniającym lekturę, a zarazem zaciemniającym miejscami tok dyskursu są stosunkowo liczne powtórzenia (czasem nawet na jednej stronie), które zdecydowanie należy zredukować podczas przygotowywania rozprawy do druku, do czego już wcześniej zachęcałem.

5. Ocena ogólna

Na podstawie powyższej oceny mogę z pełnym przekonaniem stwierdzić, że przedstawiona do recenzji praca w sposób rzetelny i wyczerpujący przedstawia podjęty temat badawczy, stanowiąc zarazem istotny wkład w rozwój badań tradycji liturgiczno-muzycznej zakonu paulinów. Biorąc pod uwagę naukową wartość tematu, szczególnie w zakresie dokumentacji i interpretacji zgromadzonych źródeł, a także jego wszechstronne opracowanie w kontekście źródłowym, patrystycznym, historycznym, liturgicznym oraz muzykologicznym, można uznać to monograficzne opracowanie jako w pełni oryginalne, rzetelne i wartościowe. Autorka wykazała się bardzo dobrą orientacją w zakresie prezentowanej tematyki oraz kwerend źródłowych, wymagających szerokiej i zarazem specjalistycznej wiedzy nie tylko muzykologicznej, ale też historycznej (głównie z zakresu mediewistyki i historii Kościoła), teologicznej (głównie z zakresu patrologii i monastycyzmu), a przede wszystkim liturgicznej. Na podkreślenie zasługują również umiejętności Doktorantki w odniesieniu do analizy średniowiecznych źródeł liturgiczno-muzycznych, umiejętności naukowego formułowania własnych przemyśleń (korzystając przy tym z dość obszernej literatury przedmiotu), a także opanowania odpowiedniego warsztatu naukowego oraz znajomości trafnie dobranych metod badawczych. To wszystko sprawia, że recenzowana praca spełnia, zarówno od strony merytorycznej, jak i formalnej, wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w Ustawie „O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki” (z dnia 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami) oraz w Rozporządzeniu z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim (...). Przedkładam zatem Radzie Dyscypliny Nauki o Sztuce Wydziału Nauk Humanistycznych Katolickiego

Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II wniosek o dopuszczenie mgr Olhy Dzhany do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, 4 stycznia 2024 r.

/prof. dr hab. Remigiusz Pośpiech/

Instytut Muzykologii Uniwersytetu Wrocławskiego